

Højstrup Øvelsesplads

- en kulturhistorisk naturperle i Odense NV

Rød streg markerer Højstrup Øvelsesplads på baggrund af Luftfoto/ortofoto fra 1999.

Højstrup Øvelsesplads

- en kulturhistorisk naturperle i Odense NV

Det militære øvelsesområde - Højstrup-arealet - i området mellem Pårup, Tarup og Bolbro rummer store kulturhistoriske og naturmæssige kvaliteter. De geologiske forhold danner grundlag for bebyggelsesstrukturen og arealanvendelsen. Området lå på grænsen mellem det kuperede højfynske dødisområde fra sidste istid og de fladere moræneområder og smeltevandssletter. Området lå ligeledes på grænsen mellem agerbygden og skovbygden. De berørte landsbyer var alle gejstligt fæstegods i middelalderen, og de særlige ejendomsforhold havde betydning for bebyggelsesstrukturen. At der kun var en besidder, betød, at gårdene tidligt var gjort jævnstore i størrelse. Det gejstlige gods overgik til kronen, og det meste af det berørte område blev ryttergods fra 1660'erne. Efter de nyetablerede hovedgårde Ålykkegård og Marienlund, der blev skabt af ryttergods i midten 1700-tallet, blev de fleste af gårdene solgt til selveje i midten af 1800-tallet. En del af området blev erhvervet af Sukkerkogeriet i

Odense i 1870'erne til dyrkning af sukkerroer. Omkring 1. Verdenskrig blev dele af arealet erhvervet af Husmandsskolen. Arealet blev eksproprieret efter 2. Verdenskrig og efterfølgende blev arealanvendelsen "fastfrosset". Der blev ikke foretaget opdyrkning siden, og bortset fra de særlige militære anlæg i den sydlige del af området er der bevaret et særligt naturområde som en blanding af eng og overdrev med spor fra det ældre landbrug i form af rester af udskiftningshegn og svage spor af de gamle højryggede agre fra før udskiftningen.

Som led i Forsvarsministeriets miljøstrategi blev det vedtaget at udfærdige drifts- og plejeplaner for hovedparten af de skyde- og øvelsesområder, som Hjemmeværnskommandoen administrerede. Hjemmeværnet og Skov- og Naturstyrelsen indgik en aftale herom i 2001. En særlig aftale om en drifts- og plejeplan vedrørende det store øvelsesareal mellem Bolbro og Pårup blev indgået mel-

lem parterne i 2004.¹ Odense Bys Museer indgik i samarbejdet og lavede en landskabshistorisk undersøgelse af området. Den historiske baggrund for dette særlige område med dets store kulturhistoriske og ikke mindst naturmæssige kvaliteter vil blive præsenteret i det følgende.

Højstrup Øvelsesplads

Højstruparealet er en ca. 196 ha stor militær øvelsesplads i det vestlige Odense i området mellem Rugårdsvej, Middelfartvej, Rismarksvej og Pårupvej på jorder tilhørende de gamle landsbyer Pårup, Stegsted og Bolbro.² Øvelsespladsen er i dag omkranset af tæt bebyggelse mod nord, syd og øst, mens der er åbent land mod vest. Langesøstien, anlagt på den nedlagte nordvestfynske banelinie (1911-66), udgør arealets nordlige grænse. Sydgrænsen er Middelfartvej, og syd herfor er der åbent land med enkelte gårde. Mod vest, hvor Pårupvej er grænse, ligger området op

Højstruparealet en tidlig majmorgen, foto: A. Myrtue 2008.

til de gamle landsbyer Stegsted og Pårup samt Pårup kirke.

Det tæt bebyggede række-/parcelhuskvarter i Tarup-Pårup nord for Langesøstien kom til i 1960'erne som del af Jens P. Kochs byplan. Før dette var der åben mark.³ Der var ligeledes åben mark ind til den tidligere Husmandsskole på den nuværende Jeppe Åkjærs Allé (før krigen Husmands Allé), og de nuværende øvelsesarealer lå således helt omgivet af åbent land. Af det samlede areal hørte

de knap 47 ha. oprindeligt til Bolbro bys jorder, omtrent 22 ha til Pårup og 2/3 af jorden, nemlig næsten 127 ha, til Stegsted bys jorder.

Landskab

Arealet ligger på grænsen mellem det kuperede, centrale fynske dødisområde og de fladere østfynske bundmoræner og smeltvandssletter.⁴ Området er kuperet, særlig i

sydvest, hvor det præges af en tunneldal og mindre bakker. Højderne ligger mellem ca. 36 m over havoverfladen syd for gården Svennekær og 13 m i bunden af tunneldalen, men generelt mellem 20 – 30 m.

Området er opdelt i en større nordlig del og en mindre mod syd – det såkaldte 'Hawkareal'.⁵ Sidstnævnte, som ligger i og ved tunneldalen, er stærkt præget af bygninger, veje og græsplæner. Der er ikke offentlig adgang. Den nordlige (og største) del har i dag et vist skovpræg, som dels skyldes hegn- og skovplantning langs kanterne i vest, nord og øst gennem de seneste 50 år, dels en ret omfattende vækst af pil m.m. på selve arealet. Jordstykket lige vest for Rismarksvej er efter 1991 blevet beplantet med blandsskov. De levende primært øst-vestgående hegn over arealet blev plantet samtidig - til øvelsesformål. Inden for de senere år er der sket omfattende pleje ved træfældning og oprensning af vandhuller.

Højstrupområdet virker forholdsvis tørt og overdrevagtigt, til trods for at der er adskillige spredte vandhuller. Landskabets lidt usædvanlige præg skyldes, at vegetationen primært består af græsser, som slås, og der er ikke tale om egentlig eng.⁶ Der er ikke mange spor af egentlig opdyrkning (pløjning) i de seneste (ca. 50) år, hvilket gør området ret enestående.⁷

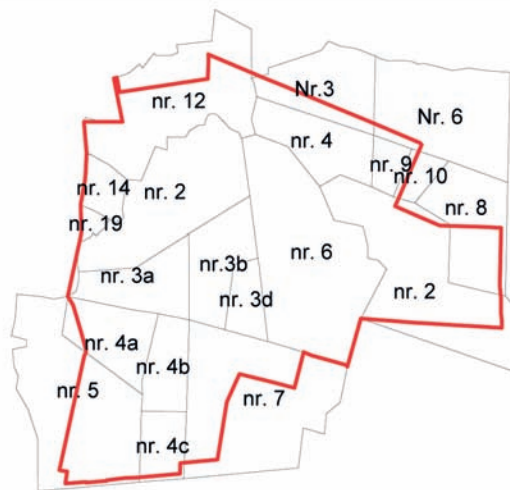
Områdets geologiske udvikling og jordbunden

Det fynske landskab er, som det meste af Danmark, skabt af den sidste istid omkring 18.000-11.000 fvt. I det centrale Fyn (Højfyn) henlå store mængder ubevægelig 'dødis', hvis tilstedeværelse prægede de tilgrænsende områder.⁸ Det væsentligste landskabelige træk blev afsat af hurtigt strømmende smeltevand, som skabte slugter og tunneldale og aflejrede smeltevandssand. Den stillestående is dannede desuden under afsmeltningen et landskab af kedelmoser uden afløb og såkaldte fladbakker bestående af stenfrit ler. Disse landskabstyper er helt karakteristiske for sognene umiddelbart vest for Pårup Sogn, som antagelig lå uden for dødisens rand. Det nord- og østfynske område består hovedsageligt af flad til let kupe-ret, leret bundmoræne. Odense-området er præget af Odense Ådalen samt flade områder med smeltevandssand fra østfynske gletschere. Højstrup-området ligger midt i mødestedet mellem disse tre landskabstyper. Det berøres af dødisområdets relief i vest og fladere områder med smeltevandssand mod øst og nord. I den sydlige del gennemløbes området af en tunneldal, skabt af smeltevand fra dødisen på Midtfyn. Jordbunden består her af ferskvandsaflejringer (bl.a. tørv), som knytter sig til vandløbet, og blandinger af organiske materialer, ler og sand. I den del af området, der hører til Bolbro ejerlav, findes enkelte lommer med smeltevandssand og grus.

Højstrup: Jordbund og højdekurver

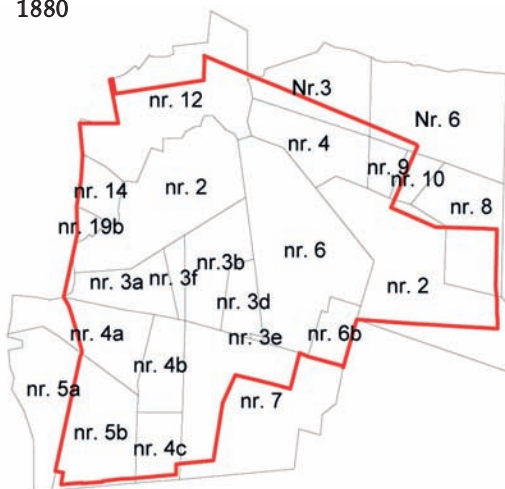

1810

Højstrup-arealet ligger som nævnt lige øst for det store stærkt kuperede dødisområde. Som kulturgeografisk zone, er der tale om en *slettebygd*.⁹ Denne kulturgeografiske zoneopdeling er betinget af terrænets og undergrundens betydning for den menneskelige udnyttelse af landskabet – bebyggelsesstrukturen og driftsformen. I *slette-* eller *agerbygden* havde man før landboreformerne i sidste del af 1700-tallet typisk 3-vangsbrug og større landsbyer og store gårde (om end med hyppige afvigelser).¹⁰ I en *skovbygd* var landsbyerne derimod mindre og dyrkningssystemerne uregelmæssige.¹¹ Det er et skovbygdagtigt træk, at landsbyerne Tarup og Pårup i Pårup Sogn kun har haft fem hhv. fire gårde.

1880

Ejendomsforhold gennem tiden

Øvelsesområdet i Højstrup breder sig over de gamle landsbyejerlav Stegsted og Tarup-Pårup-Snestrup¹² i Pårup Sogn samt Bolbro i Odense Skt. Knuds Sogn (siden Ansgar og nu Odense Jorder). Området tilhørte gejstligheden i senmiddelalderen, hvilket var bestemmende for den senere ejendomshistorie og bebyggelses struktur. De fem landsbyer var alle fæstegods til Skt. Knuds Kloster i Odense. Ved reformationen i 1536 overgik klostrets bøndergods, som alt andet gejstligt gods, til kronen.

Fra middelalderen frem til midten af 1800-tallet var der i de berørte landsbyer et for-

holdsvis konstant gårdtal. Kun i Stegsted voksede antallet lidt. Der var således syv gårde i Snestrup, fire i Pårup, fem i Tarup og otte i Bolbro. I Stegsted var tallet syv stigende til ti i 1844. Alle gårde var i 1664 fæstet til Skt. Knuds Kloster, der nu var ejet af kronen, hvortil der blev betalt landgilde.¹³ Et hus ved Pårup kirke var dog underlagt Odense Gråbrødre Hospital. De syv gårde i Stegsted var af administrative hensyn gjort helt jævnstore i størrelse (dvs. egaliserede til godt 7 ¼ tønner hartkorn i tilliggende pr. gård) ligesom Bolbros gårde (fire store gårde på godt 12 tønner hartkorn og fire gennemsnitsgårde på godt 6 tdr. samt et hus). Også gårdene i Snestrup og til dels i Pårup var tidligt egaliserede. Årsagen til det konstante gårdtal og den ensartede gårdstruktur skal findes i det forhold, at landsbyerne i senmiddelalderen og et stykke op i 1600-tallet hørte til en enkelt besidder.¹⁴

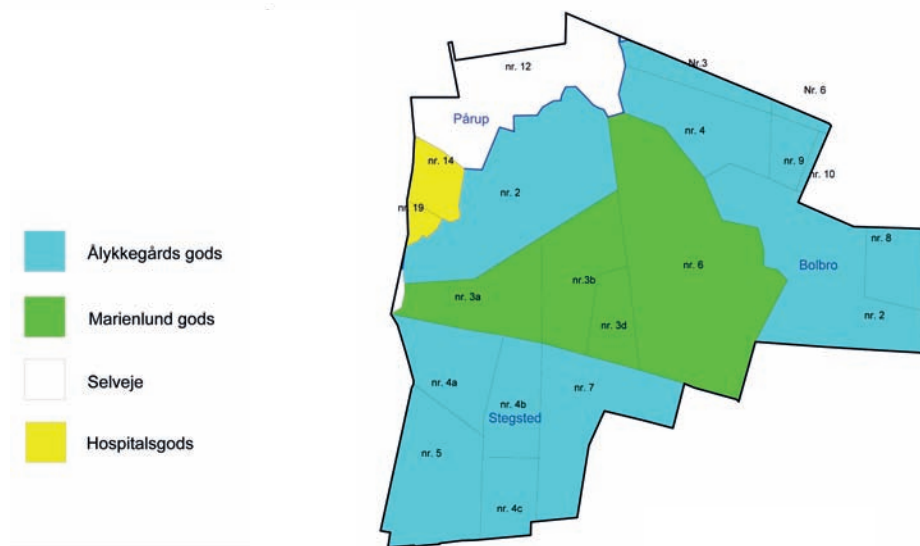
Landgilden, bøndernes fæsteafgift, kan til dels give et fingerpeg om sammensætningen af bøndernes produktion. Fælles for alle de nævnte gårde var, at de skulle levere smør, byg og småredsel, dvs. høns, gæs og lam, og de fleste også æg og væger. Mængden afhæng af gårdstørrelsen. De fire Pårup-bønder havde større variation i landgildeydelse end de andre, idet landgilden desuden bestod af mange afgrøder som rug, byg, havre, hvede, boghvede og hør.

Kronens store erhvervelser fra gejstligheden ved reformationen blev efterhånden solgt til private. Storkøbmanden Jens Lassen blev som leverandør til hæren under krigene¹⁵ frem til 1660 storkreditor til staten, hvorfor han bl.a. i 1664 kunne erhverve sig Skt. Knuds Klosters gods.¹⁶ Dette gods blev imidlertid returneret til kronen i 1670 til oprettelsen af ryttergods (jf. en bestemmelse om kronens forkøbsret).¹⁷ I 1680'erne var de fire Pårup-gårde fordelt med én tilhørende kronen/ryttergodset, én tilhørende kronen/ryttergodset, én tilhørende godsejer Jens Lassen og to hørte under Odense Hospital. De syv gårde i Stegsted hørte til ryttergodset, mens de otte gårde i Bolbro også var ejet af Jens Lassen.¹⁸ Bolbrogårdene var nu ikke længere lige store.

I 1715-1720 skete en omorganisering og samling af ryttergodset, og en til lejligheden nedsat kommission bestemte, at det tidligere hospitalsgods skulle forpagtes bort og høre ind under ryttergodset. Godsejeren Kaptajn Frederik Lassen blev tvunget til at sælge gods i bl.a. Pårup tilbage til kronen.¹⁹ Hospitalsstiftelsen påbegyndte frasalget af sit bøndergods i 1715, og i 1860 var alt afhændet. De to Hospitalsgårde i Pårup blev solgt på auktion i 1792 til de siddende fæstere.

Afhændelsen af ryttergodset begyndte i midten af 1700-tallet, og det fynske ryttergods blev sat på auktion i 1764.²⁰ Af auktionskataloget fremgår det, at otte gårde og to huse i Bolbro, to gårde og et hus i Pårup samt syv gårde og syv huse i Stegsted blev

Højstrup : Ejendomsforhold o. 1790

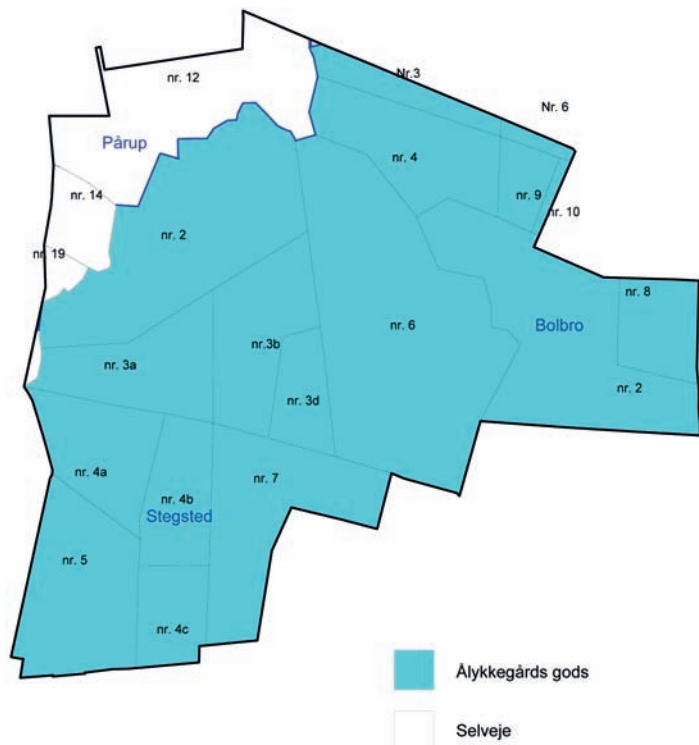

sat til salg. Amtsforvalter Bruun købte dette gods bortset fra husene i Bolbro og Stegsted.²¹ Bruun var mellemhandler, og i 1765 videresolgte han godset. Odense-borgmester Holm købte fire af gårdene i Stegsted og de otte i Bolbro samt to huse i 1765. Med dette tidligere ryttergods udbyggede han den i 1764 oprettede hovedgård Ålykkegård. De resterende tre Stegstedgårde solgtes til Købmand Eilschou, som opbyggede hovedgården Marienlund, og de to Pårup-gårde blev solgt til Professor Peter von Westen.²²

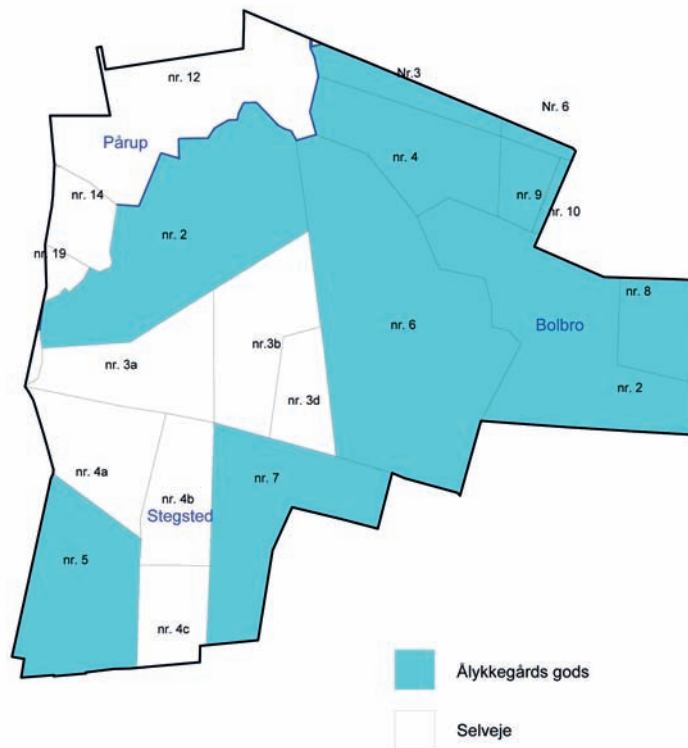
Frem til slutningen af 1700-tallet hørte fire gårde og fire huse i Stegsted under Ålykkegård ligesom alle Bolbrogårdene.²³ Sidstnævnte var nu atter egaliserede til knap 11½ tønder hartkorn pr. gård. Ålykkegårds fire gårde i Stegsted var også egaliserede (7½ tønder hartkorn), mens de tre Stegstedgårde under Marienlund²⁴ ligeledes var egaliserede men lidt større (ca. 7 2/3 tønder hartkorn).²⁵

I Pårup var to gårde allerede i selveje ved udskiftningen i 1783 (bl.a. nr. 12), og to gårde samt et hus var hospitalsgods.²⁶ Ålykke-

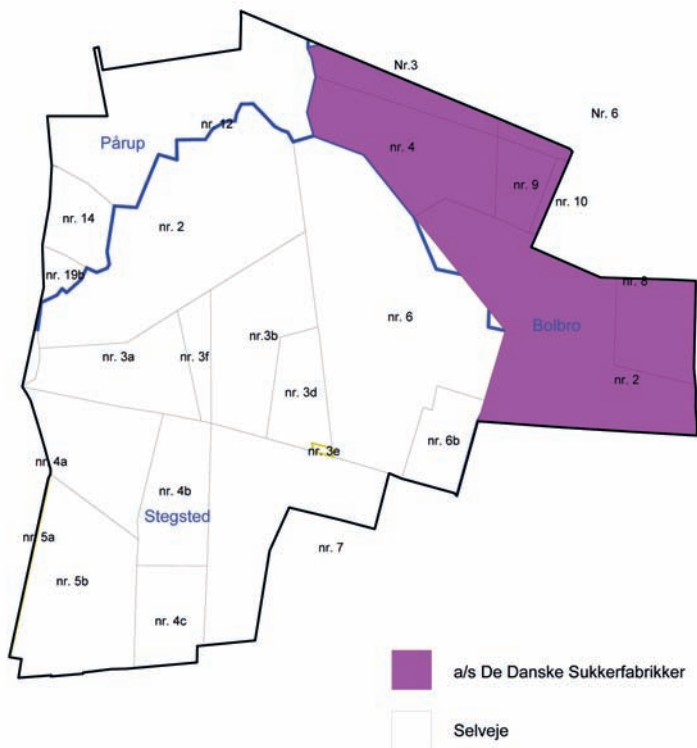
Højstrup : Ejendomsforhold o. 1810

Højstrup : Ejendomsforhold o. 1844

Højstrup : Ejendomsforhold o. 1875

gård besad de omtalte gårde endnu frem til 1830'erne. Dog var to af gårdene i Stegsted erhvervet fra Marienlund, og der var flere huse både i Stegsted og i Bolbro.²⁷ I 1834 solgte ejeren til Ålykkegård, etatsråd Leth, ud af sit fæstegods, bl.a. matr. 4a-d i Stegstrup, og i 1836 fortsatte enken med at sælge matr. 3a-f. Ålykkegård forbeholdt sig dog jagtretten på de frasolgte jorder i 50 år fra 1835. Frem mod midten af 1800-tallet hørte alle Bolbros gårde endnu under Ålykkegård.²⁸ Hertil hørte også fire gårde i Stegsted (nr. 2, 5, 6 og 7). Den ene (nr. 2, Mosegård) blev dog solgt til selveje i 1851. I 1855 solgte den nye ejer af Ålykkegård, enkefru Knap, mere gods fra, og den senere besidder, Jægermester Steenback, solgte yderligere fra i 1860-1870'erne både i Stegsted og Bolbro.²⁹ I Bolbro solgtes bl.a. nr. 8 i flere etaper fra 1860. Parcel nr. 8c solgtes til Sukkerkogeriet i 1874 sammen med parcel nr. 5. Bolbro nr. 2a var senest 1863 i selveje, og som hovedparcel var den sammenlagt med nr. 3a og 4a i 1897. Matr. 2d i Bolbro var senest i selveje i 1869, da den blev solgt til Sukkerkogeriet. I 1917 tilkøbtes nr. 19b i Pårup til Mosegård i Stegsted. På nr. 3d i Stegsted var der gartneri fra omkring 1907 frem til eksproprieringen.³⁰

A/S De Danske Sukkerfabrikker anlagde deres første sukkerkokeri på Vesterbro i Odense i 1873, fordi omegnen var egnet til sukkerroedyrkning.³¹ I 1875 købte virksomheden den ene Højstrupgård³² for at sikre sig

en produktion af sukkerroer til Sukkerkogeriet.³³ Sukkerkogeriet havde i 1874-77 mellem 420-450 tdr. l. besåede arealer, hvoraf de 284 tdr. l. i 1877 blev dyrket af fabrikken selv. Bønderne var nemlig uvillige til at dyrke sukkerroer pga. skepsis over for den nye afgrøde. I 1916 solgtes jorden til Foreningen til Opkøb og Udstykning af Landejendomme i Sjællands og Fyns Stift, og den blev videresolgt til Fyens Stifts Husmandsskole i 1918. Husmandsskolen holdt (indtil den blev sønderbombet i 1945) til på en lod fra Tarupgård.³⁴ Det til skolen tilknyttede landbrug blev i 1916 flyttet til Højstrupgård, der var ejet af udstykningsforeningen. Gården blev forpagtet af skolen fra 1916, og man købte hovedlodden (63 tdr. l.) m. bygninger i 1918. Gården beholdt forpagteren, der var lærer på skolen. I 1922 overtog skolen selv driften med en tidligere elev som bestyrer. I 1931 blev en lærer igen bestyrer indtil 1936, hvor skolen atter overtog driften. Fra Højstrupgård leveredes stamsæd og grisesøer af god race til husmændene.

Matrikel nr. 12 (12a, 12c) i Pårup var som sagt i selveje fra før udskiftningen til 1950, hvor eksproprieringen faldt. Der blev afgivet jord til jernbanen (nu Langesøstien) i 1917, og i 1920'erne blev kirkegården udvidet. På dele af matrikel nr. 12 var der Fredskovsplant.³⁵

Øvelsespladsen³⁶

Allerede i slutningen af 1930'erne forhandlede Krigsministeriet og Odense Magistrat om bygning af en ny fodfolkskaserne med tilhørende eksercerplads. Der nedsattes et ekspropriationsudvalg i november 1939, men sagen blev sat i bero en måned efter besættelsen 1940. Ejeren af "Lille Højstrup" (matr. 2a.) søgte i 1945 om godkendelse af en nedlæggelse og udstykningsplan for sin gård. Kommunen så sig derfor nødsaget til at bede landbrugsministeriet om at nedlægge forbud mod salg til private for det areal, der var udset til øvelsesplads og skole. Den oprindelige plan for et nyt øvelsesareal gik på 90-100 ha, men under forhandlinger i september 1945 vedr. inddragelse af arealer fra den eksisterende øvelsesplads til Sydfynske Jernbane fremgår det, at Krigsministeriet ønskede et større areal. Samtidig ønskede man processen fremmet, så der ville være et øvelsesareal i 1947. Ekspropriationen skulle bemyndiges af Indenrigsministeriet, og det var kommunen, der skulle erhverve sig arealerne. 5. juli 1949 indstillede Indenrigsministeriet til kommunerne at købe Højstrupgård med 35 ha af Fyns Stifts Husmandsskole til overtagelse 1. august 1949.

I 1950 vedtog man at ekspropriere yderligere ca. 250 tdr. land i Pårup og Stegsted til det militære øvelsesområde, hvorved 5 landbrug skulle nedlægges og 7 måtte afgive jord. I alt eksproprieredes 10 gårde og husmandssteder samt et gartneri. Øvelsesplad-

sen tog man i brug i 1953.³⁷ Nr. 7 i Stegsted blev opkøbt af ejendomsselskabet Aurora i 1947 til udstykning, men blev altså delvis eksproprieret, og hele den del af Højstrup, der ligger i Bolbro ejerlav - bortset fra 2 huse - leveredes af Husmandsskolen. Resten var almindelige landbrug. Øvelsesarealet blev taget i brug af Fynske Livregiment i 1953, og i 2001 overtog Hjemmeværnet det. Højstrup skoles areal, der grænser op til områdets nordvestlige hjørne, fik kommunen forhandlet fra militæret i 1955, og skolen blev bygget i 1955-58.

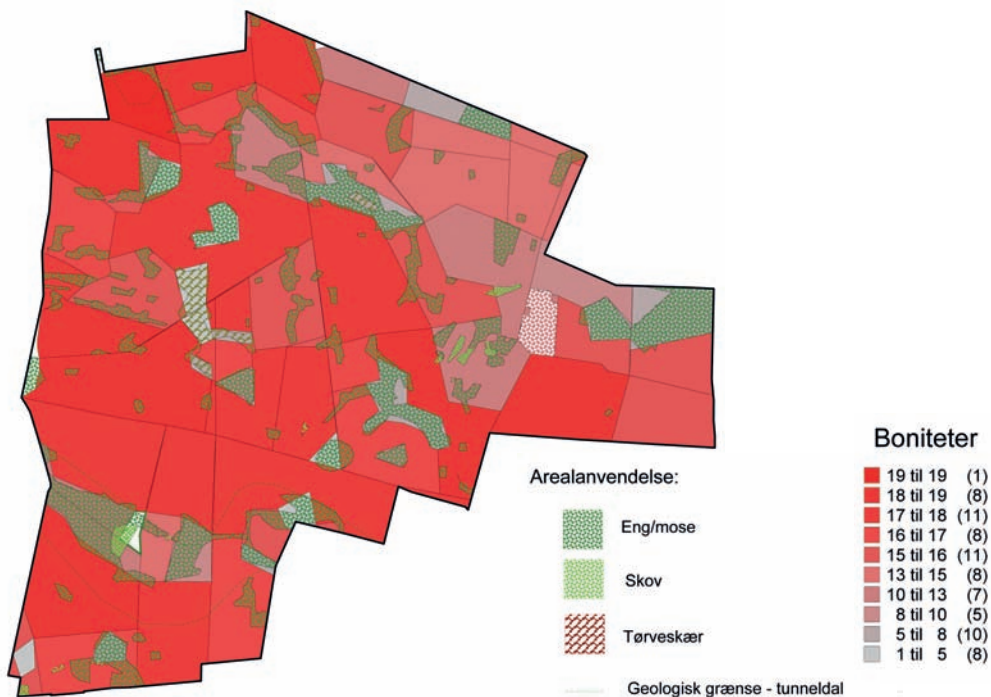
Arealudnyttelsen gennem tiden

På det ældste nogenlunde målefaste kort (fra Videnskabernes Selskab o. 1770), hvor større sammenhængende eng- og skovarealer er medtegnet, fremstår Højstrup-arealet som åbent land, hvilket i princippet er lig opdyrket land. Dette billede kan nuanceres med de detaljerede kort, der lå til grund for udskiftningen. Opdyrkningsprocenten var i Pårup og Odense Skt. Knuds Landsogn på 40-49 % i 1682, hvilket svarer til Fynsgennemsnittet på 47 %, men det er mindre end i de rene slettesogne lige nord for området. Modelbogen fra matrikuleringen i 1682 meddeler (1684), at der ikke var mangel på hø i landsbyerne, hvilket der generelt var i slettesog-

Videnskabernes selskabs konceptkort o. 1770

Højstrup: Markernes bonitering o. 1810

ne. Ved en vurdering af ryttergodsets forhold i 1719 betegnedes Pårup landsbys jorder som middelmådige og Stegstedes som ringere. Der var i Pårup sogn knaphed på tørv og træ til brændsel, tømmer og sågar markhegning.

Som grundlag for en mere objektiv jordbeskatning blev hele landets landbrugsjord opmålt og værdisat i 1680'erne. Hver gård eller hus' værdi blev målt i *tønder hartkorn*, beregnet ud fra den opmålte jord, jordloddets ud-

nyttelsesgrad og vurderingen af jordens bonitet på en skala op til 24.³⁸ De senere kort, der blev udfærdiget ved udskiftningen fra slutningen af 1700-tallet, fik disse boniteter optegnet, og disse kort er et væsentligt kildemateriale til beskrivelse af jordens udnyttelse. Et typisk billede er, at den bedst boniterede jord lå tættest på bebyggelsen – det var her, man gødede bedst gennem århundrederne. Markerne op til Pårup hhv. Stegsted landsbyer var boniteret højt til 17-19 (ihukommende at

bedste jord var takst 24). Hvor tunneldalen løber, var der mose-/engjord, og boniteten lå her på 8-13. I Bolbro ejerlav var boniteten lavere sat og kom, bortset fra en enkelt lod (på 18), ikke over 15. Boniteterne knytter sig i høj grad, ud over gødningsintensiteten, også til de geologiske forhold. Der er tydeligt sammenfald med lavninger i terrænet og lavere boniteter – hvilket også afspejles af engarealerne. Der er også et vist sammenfald mellem de lavere boniteter og lommerne af smeltevandsand i området (jf. jordbundskort s.155).

Som nævnt har jorden til Højstrupgård, der i sin tid tilhørte sukkerkogeriet, været benyttet til sukkerroeproduktion, og da jorden blev opkøbt af husmandsskolen, blev gården brugt som landbrug tilknyttet skolen. Jorden har først fået anden anvendelse end landbrug ved militærets overtagelse, og på luftfotos fra 1950'erne ses det, at der var meget begrænset bevoksning på arealet med enkelte hegn og bevoksninger omkring gårdene samt nogle små engstykker.

På ortofotos fra 1992, et meget tørt år, kan man iagttage de gamle dykningsspor – agerstrimler – fra tiden før udskiftningen, særligt på arealets nordvestlige del, omkring kirken. Og på de førnævnte fotos fra 1950'erne ses agre nede ved siden af Hawk-batterierne. Disse agerstrimler var etableret under anvendelse af hjulplov i perioden ca. 1000 - ca. 1800. De var 10 – 20 m. brede og op til 450 m. lange. Agrene var højryggede, dvs. pløjet op i rygge på op til en meters højde i forhold

Højstrup kort efter militærets overtagelse. Luftfotoet viser arealet uden beplantning. Luftfoto 1954. Agerstrimler på ortofoto fra 1992. Der er indtegnet et forsøg på tolkning af agerskifterne på den nordvestlige del af Højstrup Øvelsesplads. Foto: Fyns Amt/Kampsax/Cowi

til den lave del – renen. Det er renerne, som ses grønne på fotoet fra 1992, idet muldlaget blev tykkere på dem, da agrene blev pløjet flade i første halvdel af 1800-tallet. Landsbyen jord var opdelt i et stort antal skifter – op til 150. Skifterne var jordstykker med samme dyrkningsretning bestemt af topografien. Agrene lå ned ad bakke, så overskydende vand kunne ledes bort. I princippet havde hver gård en ager i hvert skifte, og rækkefølgen var altid den samme. Dyrkningssystemet betød, at alle fik del i såvel god som dårlig jord.

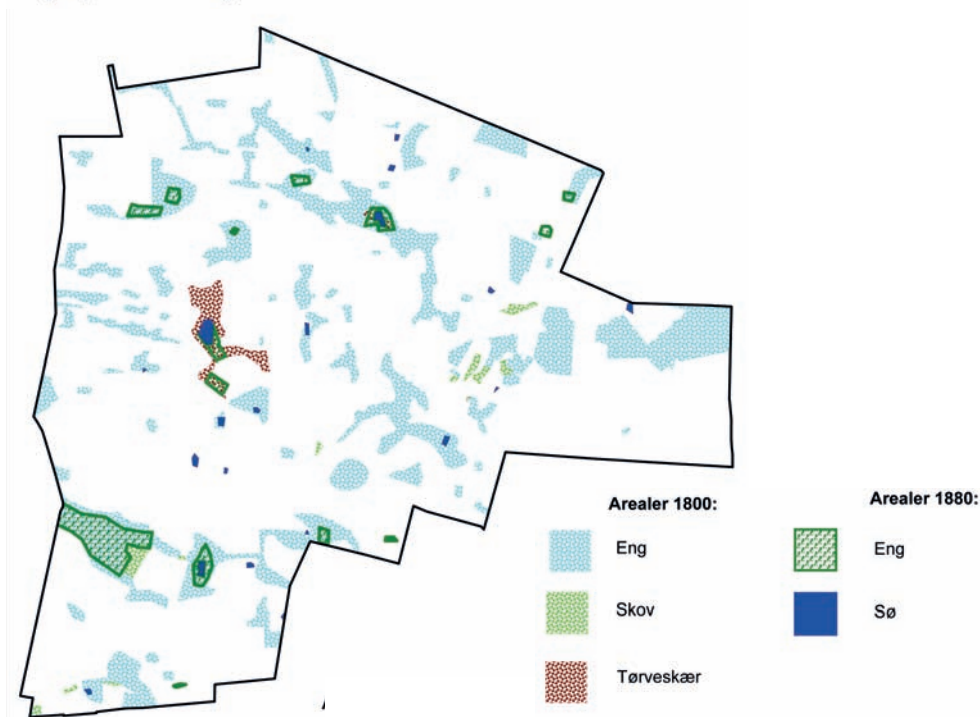

Efter udskiftningen o. 1800,³⁹ fremstod området med mange små eng- og mose-arealer.⁴⁰ Ved hjælp af højdekurver kan våde enge lokaliseres (de lavtliggende) og særlig tunneldalen i områdets sydlige del træder frem. Det er også her, jordbunden er karakteriseret som ferskvandsaflejring. Et engareal, der strækker sig fra kirken mod sydøst, ligger ligeledes i en lavning, om end ikke så markant som

tunneldalen. De sydligste engstræk ligger højt i terrænet. Her har der været tale om tørre overdrev.

Målebordsbladene fra 1880'erne viser, at arealerne med eng og mose er blevet stærkt indskrænkede i forhold til situationen ved århundredets start. Dette er i god tråd med den almindelige udvikling i 1800-tallet, hvor den dyrkede jord øgedes betragteligt, bl.a. som

Højstrup: Arealudvikling

følge af diverse jordforbedringer, som f.eks. dræning, og hvor behovet for eng faldt, da kreaturfoder nu kunne dyrkes på markerne. Reduktionen af eng og mose skønnes at være ca. 90 % i forhold til situationen o. 1800. Frem til 1920-30'erne ser det ud til, at eng-/mosearealerne er yderligere indskrænket, således at kun engstrækket i tunneldalen er intakt, mens de små eng-/mosestykker spredt over arealet atter er indskrænket betydeligt – skønmæssigt yderligere en halvering, så-

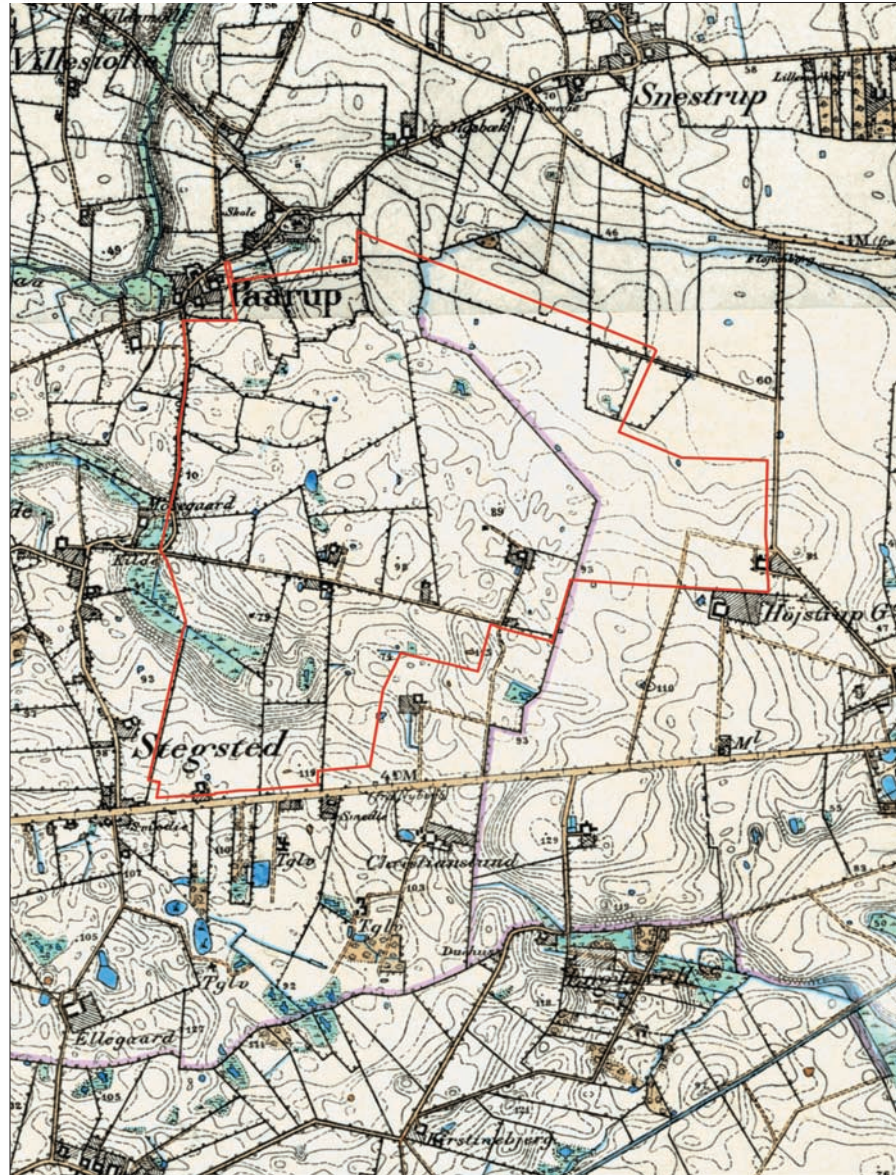
ledes at det samlede engareal nu kun var ca. 5 % af, hvad det var o. 1800.

Ved militærets overtagelse af Højstruparealet var der ingen skovbevoksning ud over det lille stykke fredskov ved kirken. På luftfotos fra 1954 ser man den nyplantede skov langs Langesøstien.

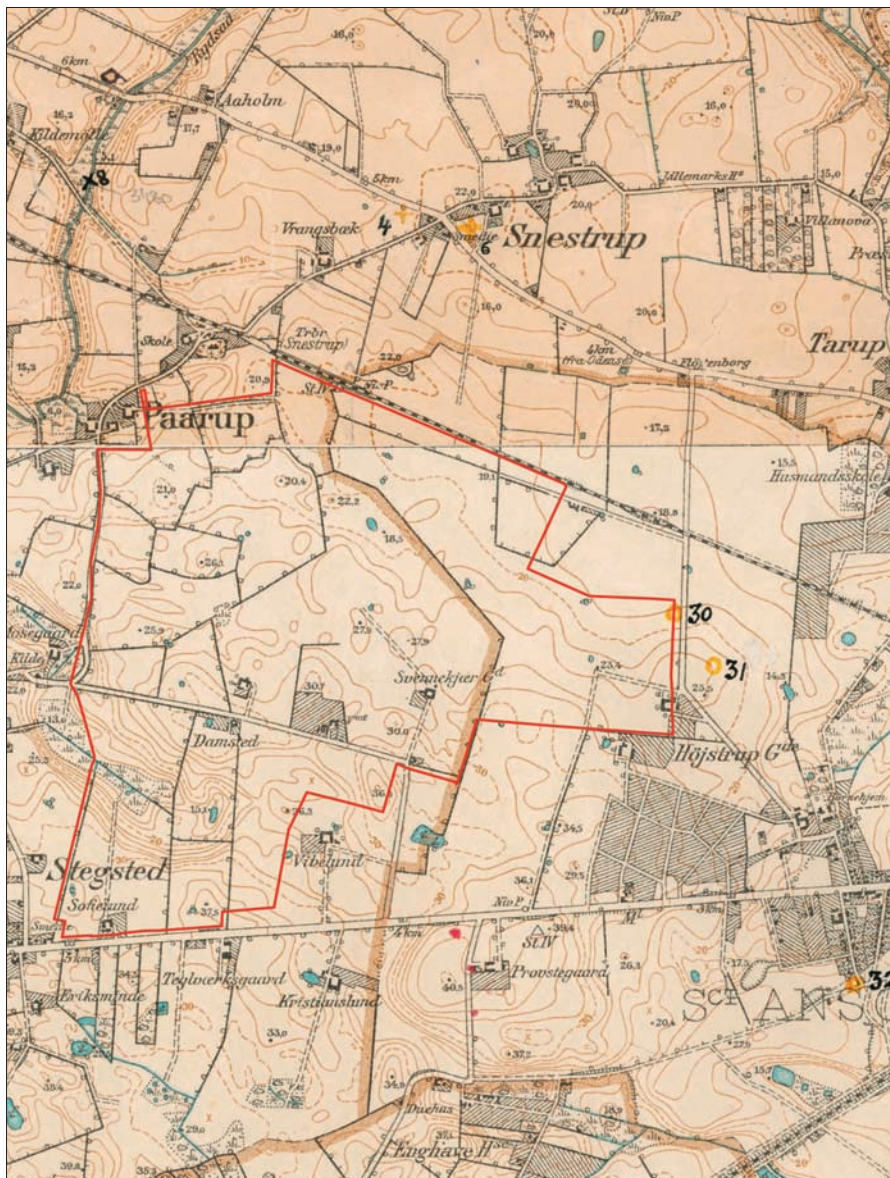
Ved Gartneriet (tidligere matr. 3d) er der en frugtplantage, som endnu er bevaret, mens resten af den tidligere matrikel nu er

beplantet med skov, hvor der i 1950'erne var bar mark.

Indtil 1991 var der ingen større træbevoksede arealer på øvelsespladsen. I 1992 blev arealet udlagt til skovrejsning m.h.p. at beskytte grundvandet, hvad der ikke vel ikke var specielt grundlag for, da det ikke blev truet af gødskning og sprøjtning. Jordstykket vest for Rismarksvej ind mod Svennekærgård blev i den forbindelse tilplantet med blandeskov (eg, gran og el).

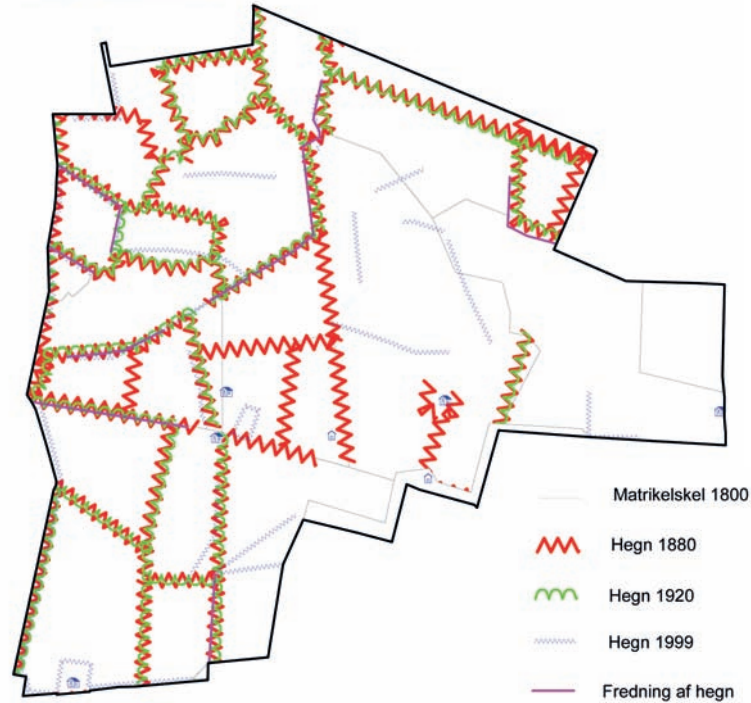

Målebordsblad 1880

Målebordsblad 1920

Højstrup: Levende hegn

Det nu § 3-beskyttede overdrevsareal⁴¹ med et par søer syd for Svennekærgård var ikke til stede tidligere. På kortene fra 1880'erne hhv. 1918-20 såvel som førnævnte luftfotos fra 1954 er her end ikke søer.

De fleste hegn i landskabet blev etableret mellem ca. 1800 og 1880 pga. udskiftning og etablering af 7-14-marks-brug.⁴² Jordlodderne blev omkranset af levende hegn, og rester af disse kan endnu ses i området. Matrikelskellet

mellem nr. 2 og hhv. nr. 3a, 3b og nr. 6 i Stegsted er næsten bevaret i sin helhed, såvel som skellet mellem Pårup nr. 12 og Stegsted nr. 4. Endelig er den gamle matrikel 14b i Pårup helt afgrænset af levende hegn. En del af matrikelskellet mellem 4a og 3a i Stegsted er også bevaret. Andre hegn i området er kommet til efter militærets overtagelse. Fra o. 1880 til 1920 blev mange hegn sløjfet, bl.a. fordi pigtråd blev introduceret. I matrikel 3a og 3b i Stegsted blev nogle markopdelinger

fjernet, og omkransningen af matrikel 3d ligeledes, såvel som afgrænsningen mellem 3b og hhv. nr. 6 og 7. Omkransningen af matrikel 6b i Stegsted forsvandt, ligesom grænsen mellem nr. 9 og 10 i Bolbro. Endnu flere blev sløjfet siden hen. Der er bevaret hegn om en del af matrikel 9 i Bolbro og omkring nr. 6b. Et nyt hegn er anlagt ved den nye grænse tværs gennem nr. 7. Sofienlund (Nr. 5b) i Stegsted er stadig næsten helt omkranset, ligesom den nordvestlige del af 4a. Mellem nr. 3a g f er

også en del af hegnet tilbage. En del af hegnet, der udgør sydgrænsen til nr. 2, er bevaret samt hegnet ud til vejen op til Pårup. Den tidligere markopdeling i nr. 2 er sløjfet. Matrikel 14b i Pårup er stadig omkranset, mens alle markopdelingerne på matrikel 12 er væk. De nye hegn, der blev opført i øvelsesøjemed i 1991, er primært sat på den gamle matrikel 6 i Stegsted, men også på matrikel 2 og 7b.

Bebyggelsen

Den eneste gård, der o. 1800 lå inden for det senere øvelsesareal, var Svennekærgård. Ca. 100 år senere var Højstrupgårdene udflyttet - heraf den ene inden for området, og derudover var der nu to andre gårde (nr. 5b (Sofienlund) samt nr. 3b i Stegsted) og tre huse (det senere gartneri nr. 3d og Damsted nr. 4b samt nr. 6b i Stegsted) inden for arealet. Flere af de gårde og husmandssteder, som lå på arealet, da Forsvaret overtog jorderne, er i den forløbne tid blevet brudt ned, da de lidt efter lidt gik i forfald. Sidst skete det for "Svennekærgård", som var opført i 1794. Den gamle bindingsværksgård blev fra Forsvarets overtagelse af området til nedrivningen i 1993 brugt som tjenestebolig for skiftende officersfamilier. "Murerhuset" og "Hasselhuset", beliggende ved Vibelundvej, bruges stadig som tjenesteboliger. Forsvaret opførte depot og værkstedsbygninger i den nordøstlige del af området ved en af de bevarede ekspro-

prierede gårde – Store Højstrup – der indgik som vagt- og kantinebygning. To luftværnseskadriller med raketter, de såkaldte Hawk-batterier, blev etableret i områdets stærkt kuperede sydvestlige del ved gården Vibelund i 1987, hvor de havde til huse indtil 2001. Af vejforløb på området er den eneste ældre vej Vibelundvej, der skabtes ved udskiftningen. Alle andre kørespor er anlagt senere.

Sammenfatning

Områdets ejendoms historie er typisk for egnen, idet det ligger som en del af det tidligere midtfynske kloster- og senere ryttergodsdistrikt. Man fik relativt tidligt selveje i 1800-tallet. Dette skal ses i forhold til nabosognet Ubberuds selveje i 1764 og f.eks. Wedellsborgegnens o. 1920. Selvejet har givetvis medført intensivning af dyrkningen, men det er usædvanligt, at dyrkningen af et større stykke god østdansk landbrugsjord ophørte, som den gjorde på Højstrup-området i 1950.

På baggrund af den historiske analyse af arealanvendelsen ses det, at der ikke har været skov på arealerne, så langt tilbage kilderne rækker. Arealerne har i tiltagende grad været åbne og præget af almindelig landbrugsdrift frem til eksproprieringen i 1950'erne. Den almindelige udvikling i 1800-tallet satte sit præg, idet en række hegn blev etableret, og alt, hvad der kunne drænes, blev drænet. De nye hegn blev overflødige i begyndelsen af 1900-tallet og til dels ryddet. Der

findes i dag en del beskyttede hegn og diger på Højstrup-området. En del af dem er bevarede levn, som markerer 1800-tallets ejendomsstruktur.

Som følge af den ændrede arealanvendelse o. 1950 har området undgået den ekstreme landbrugsmæssige intensivning med gødskning og sprøjtning, som er blevet tilsvarende arealer til del siden da. Ligeledes har arealanvendelsen ændret sig fra omdrift til noget, som minder om høslet-drift, hvor græsarealerne slås. Den resulterende naturtype er en blanding af eng og overdrev. Normalt har høslet i Danmark været forbeholdt fugtige enge, mens højereliggende græsarealer er blevet afgræsset. Derfor har området et præg af tørt overdrev - man finder sine steder overdrevsvegetation – blot er det mange steder tilgroet med bl.a. pil, og vegetationen står højt store dele af året. Det er meget usædvanligt, at området ikke er blevet dyrket intensivt i de seneste 50 år. Dette har antagelig betydet, at der er bevaret en historisk jordbunds-lomme, som er meget sjælden. Ligeledes er det sjældent – ikke mindst i bynær sammenhæng - at finde et så stort næsten ubebygget areal.

Højstruparealet rummer således en spændende historie og har store bevaringsværdige kvaliteter. Det er et sjældent bevaret åbent areal, og som sådan bør tilplantningen med skov, som er sket de senere år, begrænses, da det giver området en karakter, som ikke

er nødvendig, og som det ikke før har haft.⁴⁴ En afgræsning af arealerne ville kunne bibeholde den åbne karakter, som det havde frem til 1950. Ved afbrydelse af dræningerne ville de fra historiske kort kendte vådområder og våde enge let kunne reetableres, og der ville kunne skabes store naturværdier. Etablering af enge vil forudsætte høslet eller afgræsning for at hindre tilgroning. Således kunne en landskabstype, der minder om tilstanden før landboreformerne o. 1800, kunne etableres - et landskab præget af talrige søer, sumpe, overdrev og enge. Noget sådant findes næppe i større målestok i Østdanmarks landbrugsegnene.

NOTER

1. *Højstrup Øvelsesplads, Drifts- og Plejeplan 2005-2019*, Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen og Hjemmeværnet, 2005.
2. Nærmere bestemt matrikel 31a i Pårup by, matriklerne 18, 3e og 7c i Stegsted by (begge i Pårup sogn) samt matrikel 2d i Bolbro by, Odense Jorder.
3. P. Ramskov Andersen 1999, s. 232 ff.
4. Bl.a. K.-E. Frandsen 1985, s. 144 ff.
5. Her var opstillet HAWK-missiler (Homing All the Way Killer) – et luftværnsforsvar indført i Danmark 1969.
6. Eng forstået som lav, flad og fugtigt areal tæt bevokset med vedvarende græsser. Der findes flere botaniske inddelinger og definitioner – se *Danmarks Natur – Det åbne land*, s. 128.
7. Forsvarets hidtidige forvaltning af arealet, er p.t. ikke klart oplyst, men intet peger på opdyrkning siden forsvarets overtagelse i 1950. Hvorvidt der evt. er gødsket og sprøjtet, er uvist.

8. Jf. bl.a. E. Porsmose 1981, s. 88 f. og P. Smed 1978.
9. Den historiske slettebygd er karakteriseret som en bar egn uden skov med fed og frugtbar jord og høj opdyrkningsgrad. jf. P. Grau Møller og E. Porsmose 1997, s. 9.
10. Agerbygden er defineret som sogne med opdyrkningsprocent og hartkorn over gennemsnittet o. 1800. Den er karakteriseret ved en relativ høj bebyggelsestæthed med gennemsnitligt 25 gårde pr. 100 ha, mange store gårde og store landsbyer, få enestegårde og mange hovedgårde. Husene havde for størsteparten ingen jord. Her er god landbrugsjord og store sletteflader, jf. P. Grau Møller og E. Porsmose 1997, s. 11-14.
11. Skovbygden er defineret som sogne med minimum 25 % skov o. 1800. Den havde lav til middel bebyggelsestæthed, med gennemsnitligt 16 gårde pr. 100 ha, ¼ af husene havde jordtilliggende, og bygden var præget af enestegårde – dvs. gårde uden for dyrkningsfællesskabet. jf. P. Grau Møller og E. Porsmose 1997, s. 11-14.
12. Byerne Pårup, Tarup og Snekstrup var i snævert dyrkningsfællesskab og var opført under ét i 1844-matriklen, *Landsbyregistreringen Odense Kommune bd.2*.
13. Jf. matriklen fra 1664.
14. *Landsbyregistreringen i Fyns Amt, Historiske forhold, Odense Kommune bd. 2*, Fyns Amtskommune, Udvalget for Teknik og Miljø, 1983
15. Karl Gustavkrigene 1657-58 og 1658-1660 – en del af svenskekrigene fra 1563-1720.
16. Jens Lassen var storkøbmand og leverandør til flåden. I 1661 blev han landsdommer på Fyn, jf. *Den Store Danske Encyklopædi*.
17. Ryttergodset var krongods oprettet til underhold af den nationale rytterhær mellem 1670 og slutningen af 1700-tallet. I 1715-20 blev der etableret 12 distrikter i landet – heraf et på Fyn.
18. I 1680 en gård i Pårup til Kronen, en til Jens Lassen og to til Hospitalet. De syv egaliserede Stegstedgårde var ryttergods, og de otte Bolbro-gårde tilhørte

- Jens Lassen. I 1688 matriklen: en selvejergård i Pårup under kronens ryttergods, en selvejergård og et hus under Jens Lassen, og to gårde og to huse tilhørte Odense Hospital. Endelig hørte et hus til kronen. Alle Stegstedes syv gårde tilhørte stadig kronens ryttergods. De otte gårde i Bolbro, som ikke længere var lige store, er nu igen opført under Skt. Knuds Kloster.
19. Jf. P. Ramskov Andersen 1999, s. 42. I matriklerne 1719 og 1735 er ejendomsforholdene dog uændrede i forhold til 1688.
20. Ryttergodsets afvikling begyndte i 1740'erne og tog for alvor fart i 1764 – i midten af 1770'erne var det helt afhændet eller overgået til almindeligt krongods. *Den Store Danske Encyklopædi*.
21. Bruun købte 91 ½ tdr. htk. i Bolbro svarende til alle otte gårde for 7322 rigsdaler tillige med alle syv gårde i Stegsted på samlet 54 ¼ tdr. htk. for 7169 rigsdaler og to gårde og et hus i Pårup på samlet 13 2/3 tdr. htk. for 1394 rigsdaler, jf. specifikation over det solgte ryttergods 1765, LAF.
22. Læge og apoteker i Odense.
23. Jf. Ålykkegårds jordebøger 1778-1796, LAF.
24. Nr. 1, 3 og 6.
25. Jf. tabel på udskiftningskort 1795.
26. bl.a. nr. 14 og huset nr. 19.
27. Gårdtallet i Stegsted under Ålykkegård var øget til seks foruden de fire huse, jf. jordebog 1808. De to gårde (nr. 3 og 6) var erhvervet fra Marienlund. I Bolbro var der stadig otte gårde og to huse. Ålykkegård besad stadig disse gårde og huse i 1834, hvor der yderligere var tilkommet tre huse i Stegsted.
28. Bolbro nr. 2 på 7 ¾ tdr. htk., nr. 3 på godt 7½, nr. 4 på over 8, nr. 6 på næsten 8½, nr. 8 på 7 ¾ og nr. 9 og 10 på hver godt ½ tønder hartkorn. jf. matriklen 1844.
29. Enkefru Knap solgte matr. 5c-d i Stegsted i 1855 mens Steenback i 1871 solgte matr. 6a og i 1872 matr. 7 ligeledes i Stegsted.
30. Der er stadig bevaret en lille æbleplantage.

31. P. Boje og H. Nielsen 1985, s. 53 ff.
32. Efter en udflytning af gårdene fra Bolbro blev to af gårdene i slutningen af 1800-tallet kaldt Højstrupgårdene (nr.2a og 2d).
33. Arealet nr. 2d, 3e, 4b, 4c, 12c i Bolbro købt af en selvejer tillige med nr. 8c, 8e og 8dm.)
34. Ved det nuværende Jeppe Åkærs Allé.
35. Der er fredskovspligt på matrikel 12h tæt ved kirken. I 1924 blev matrikel 14b solgt fra 14a. I 1950 er der en deklaration om fredskov på nr. 12a. I skøde- og panteprotokollen er 8n, 2a, 12c sammenlagt til ekspropriation 1950. I 1923 tillægges 12e-f til kirken.
36. Jf. diverse byrådsforhandlinger.
37. De eksproprierede arealer var matrikel 12a, d og 14b i Pårup by (nu nr. 31b), matrikel 2 (inkl. 19b i Pårup), 3a (inkl. 3f), 3d, 4a-c, 5b (inkl. 5g,m), 6a (inkl. 3b,6b-e) (nu nr. 18) og 7 (nu 7a-b) i Stegsted samt matr. 2d (inkl. 3e, 4b-c, 8c) og 9a-b,10a-b i Bolbro (nu nr. 2d).
38. Se bl.a. Frandsen 1985, s. 39, samt C. Rise Hansen og A. Steensberg 1951, eller F. Stendal Pedersen 1985.
39. Ved udskiftningen fik hver gård udskilt sin jord af dyrkningsfælleskabet og samlet på en eller flere jordlodder i bymarken.
40. Det er på udskiftningskortene ressourceanvendelsen, der definerer, om det er mose (markeret som tørveskær) eller eng, og ikke naturtypen.
41. Et overdrev er historisk et kulturpåvirket område til græsning for landsbyernes kvæg. Bevoksningen er forskellige græsarter, der holdes nede ved græsning, samt spredte buske. Landskabet springer i skov ved manglende græsning eller anden vedligeholdelse, jf. *Den Store Danske Encyklopædi og Naturen i Danmark – Det åbne land*, s. 49 ff. Landskabstypen er sjælden i dag.
42. Ved kobbelt eller veksellbruget blev en gårds jorder inddelt i 7-14 afgrænsede marker, der blev dyrket i omdrift – dvs. vekslen mellem forskellige afgrøder og brak over en 7-14 års periode.

KILDER

- Matrikel 1664, 1688, 1719, 1735, 1844, Landsarkivet for Fyn (LAF)
- Ålykkegårds jordebøger 1778, 1780, 1783, 1793, 1796, 1808, 1834, LAF
- Odense Hospitals kommunitet, jordebog 1766, LAF
- Div. Realregistre til skøde og panteprotokoller, LAF
- O1-kort for Pårup, Stegsted og Bolbro ejerlav ca.1789-1810
- Generalstabens målebordsblade (Højkantkort) o. 1890
- Generalstabens/Geodætisk instituts målebordsblade 1918-21
- Generalstabens/Geodætisk instituts målebordsblade 1962/69
- Matrikelkort for Pårup Stegsted og Bolbro 1979-1980
- Fyns Amts moderne planlægningskort
- Kort over Højstrup Øvelsesplads fra Forsvarets bygningstjeneste, tegnet 1966, rettet frem til o. 1980
- Ortofotos, Odense Kommune o. 2000
- 1:25.000 (4-cm) kort 1978, Geodætisk Institut

LITTERATUR

- Andersen, Olaf og Carl Scharnberg: *I sol og storm og bygevejr – Fyns Stifts Husmandsskole gennem 50 år 1908-1958*, Odense 1958
- Andersen, Peter Ramskov: *I Odenses skygge, Paarup sogn og kommune indtil 1970*, Odense 1999
- Berthelsen, Anders W.: *Bolbrobogen*, Odense 1994
- Boje, Per og Henning Nielsen: *Moderne tider Odense 1868-1914, Odense Bys Historie*, bd. 7, Odense 1985
- Frandsen, Johs. Nørregaard og Anders W. Berthelsen: *Tarup-Paarup bogen*, Odense 2002
- Frandsen, Karl-Erik.: *Vang og tægt. Studier over dyrkningsystemer og agrarstrukturer i Danmarks landsbyer 1672-83*, BYGD 1983

- Hansen, Carl Rise og Axel Steensberg: *Jordfordeling og udskiftning. Undersøgelse af tre sjællandske landsbyer*, Munksgård 1951
- Højstrup Øvelsesplads, Drifts- og Plejeplan 2005-2019, Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen og Hjemmeværnet, 2004
- Jeppesen, P.V.: *Husmandsbevægelsens Historie gennem 25 Aar*, København 1927
- Larsen, Gunnar: *Geologisk set – Fyn og Øerne. En beskrivelse af Nationale Geologiske Interesseområder*, Fyns Amt/Geografiforlaget/Miljøministeriet/Skov- og Naturstyrelsen 2002
- Møller, Per Grau og Erland Porsmose: *Kulturhistorisk inddeling af landskabet, Kulturhistorien i planlægningen*, Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen 1997
- Pedersen, Finn Stendal: *Fynsk landbrugs vilkår 1682, Statistiske studier i produktionsmuligheder og ejendomsstruktur på grundlag af forarbejderne til Christian V's matrikel*, Odense 1985
- Porsmose, Erland: *De fynske landsbyers historie – i dyrkningsfællesskabets tid*, Odense 1987
- Porsmose, Erland: *Den regulerede landsby. Studier over bebyggelsesudviklingen på Fyn i tiden fra ca. 1700 til ca. 1000 e. Kr. fødsel*, Odense 1981
- Smed, Per: *Det fynske landskab*, Geografiforlaget, Brenderup 1978
- Svejstrup, P.P. og Richard Willerslev: *Den danske sukkerhandels og sukkerproduktions historie*, København 1945
- Uddrag af *Odense Byraads Forhandlinger*, 1939-40, 1945-6, 1949-50
- Vestergaard, Peter (red.): *Naturen i Danmark – Det åbne land*, Gyldendal 2007

Højstrup Artillery Range

- a gem of nature and cultural history in Odense NW

As part of the Ministry of Defence strategy for the environment, approval was given to carry out service and maintenance plans for artillery and training areas administered by Hjemmeværnskommandoen (the Command of the Home Guard). The Home Guard and Skov- og Naturstyrelsen (The Nature Conservancy Council) entered into this form of agreement for the Højstrup area in 2001, and Odense City Museums joined this collaboration and conducted a study of the landscape history of the area.

The military training area – the Højstrup range – situated in the area between Pårup, Tarup and Bolbro contains significant cultural-historic and natural qualities. Its geological composition provides the basis for the settlement structure and the exploitation of the site. The area was situated on the bound-

ary between the hilly kettle-hole terrain dating from the last Ice Age on the one hand and the flatter area of moraine and glacial plains on the other. The area also lay on the boundary between agricultural and forestry districts. The villages affected were all church copyhold in the Middle Ages, and their particular conditions of ownership had an influence on their settlement structure. The fact that there was only one owner meant that at an early stage the farms were made relatively large in size. This ecclesiastic property was transferred to the crown, and the majority of the area affected became 'ryttergods' (i.e. administered but not owned by the crown) after the 1660's. After the newly established manors of Ålykkegård and Marienlund were created from 'ryttergods' in the mid-18th century, most of the farms

were sold to freehold in the mid-19th century. Part of the area was acquired by Sukkerkøberiet (The Sugar Factory) in Odense in the 1870's for the cultivation of sugar beet. Around the time of the 1st World War the area was acquired by Husmandsskolen (The Agricultural School). It was expropriated after the 2nd World War, after which the use of the area was 'frozen'. Since then no cultivation has taken place and, apart from the specialist military installations on the southern parts of the area, a significant natural area has been preserved as a mix of meadow and common, with traces of older agriculture in the form of remains of enclosure hedges and faint traces of the old high-backed fields from the time prior to enclosure.

